Marcu GABINSCHI
Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

UN BALCANISM DERIVAȚIONAL DE PROBABILĂ ORIGINE LATINO-ROMANICĂ

A derivational Balkanism of probable Latin-Romance origin

Abstract. An arealism, of which a Balkanism is a particular case, is identified as a specific common feature of at least two neighbouring languages, a feature not based on their relationship and irrespective of their origin. Hence a Balkanism may, in principle, have been brought to the Balkans from without, provided it has been lost in its non-Balkan area of origin, thus becoming specific to the Balkans. Nevertheless, most Balkanisms are of local (autochthonous-Albanian or Greek) origin, those identified up till now as Latinisms or Slavisms, mostly lexical, being few. But a common specific feature of Romanian and Albanian is presented by the participle based type of action nouns (e.g. Rom. *cântat*, alb. *të kënduar)* which in Romanian are either direct reflections of the Latin 4th declension names or many others formed after their pattern. Thus, given the deep Latin influence on (pre-)Albanian, it is logical to conjecture that the *kënduar* > *të kënduar* type appeared as an imitation, in bilingual speech, of the Lat. *cantatus* type of action nouns (which have but few masculine parallels in West-Romance), thus forming a specific common feature of two not closely related Balkan languages, i. e. a Balkanism.

Keywords: Balkanism, Latin, Romanian, Albanian, action noun.

I

Încercând să arătăm mai jos probabila origine latină sau romanică (poate chiar anume străromână) a unui balcanism, găsim de cuviinţă să mai amintim odată de criteriul nostru de clasare a fenomenelor la balcanisme, criteriu care, deşi nu pretinde să fie soluția finală a problemei, contribuie în măsura posibilului la înlăturarea subiectivismu lui şi neclarității existente în domeniul respectiv.

Astfel, potrivit criteriului propus (vezi amănuntele în [1, p. 88-89]) b a l c a n i s - m u l (s i n g u r u n c a z p a r t i c u l a r a l a r e a l i s m u l u i) e s t e o t r ă s ă t u r ă s p e c i f i c ă c o m u n ă, n e b a z a t ă p e î n r u d i r e, a c e l p u ț i n d o u ă l i m b i d e p e o a r i e (n u n u m a i d e c â t n e î n t r e r u p t ă), t r ă s ă t u r a c e n u e x i s t ă î n a f a r a a c e s t e i a r i i 1) n i c ă i e r i (p r i m u l g r a d d e s p e c i f i c i t a t e) s a u 2) î n l i m b i l e a c e l o r a ş i f a m i l i i, d a r d i n a f a r a a r i e i d a t e a) d e l o c (a l d o i l e a g r a d

BDD-A25089 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

de specificitate) sau b) ca fenomen continuu (al treilea grad de specificitate). Exemplificările necesare se reduc la următoarele.

O arie glotică cu trăsături specifice comune întreruptă este cea demult descrisă româno-albaneză (deşi caracterizată şi prin fenomene mai puțin specifice, comune şi cu alte limbi vecine). Primul grad de specificitate îl demonstrează înlăturarea, completă sau parțială, a infinitivului, fapt constatat în mod explicit ca unicul în felul său (vezi totalizările cercetărilor de mulți ani în [2, p. 144; 3, p. 214-215]). Acestui fenomen nu i s-a putut găsi vreo paralelă în afara regiunii balcanice, în ciuda mai multor eforturi de a o face (cum sunt [4, 5], despre care vezi amănunțit [6, p. 160-215]). Al doilea grad de specificitate este prezentat de postpunerea articolului hotărât, fenomen existent în diferite limbi din afara Balcanilor (în cele scandinave, în bască, în aramaică), dar necunoscut limbilor romanice şi slave nebalcanice (particula, asemănătoare la înfățişare cu articolul bulgar şi macedonean, din unele graiuri nordruse nu are trăsături necesare ale articolului hotărât ca exponent categorial). Al treilea grad al acestei specificități este manifestat de sintagmele comparative asindetice ca rom. *beat turtă* sau *frumoasă foc*, cu paralele în albaneză (cf. *mjaltë i ëmbël*, textual „miere dulce”, adică „dulce ca mierea”), dar cu analogii în sefarda, nu numai în cea balcanică, ci şi în cea marocană (cf. *dulse myel* „dulce ca mierea”), o sursă comună a paralelismului fiind greu de explicat prin înrudirea româno-spaniolă.

Precum vedem, ca o condiție sine qua non a arealismului (în cazul dat a balcanismului) unei trăsături glotice a fost acceptată specificitatea ei pentru aria dată. În caz contrar, constatându-se doar pur şi simplu comunitatea fenomenelor, s-ar putea ajunge şi la aceea că, de exemplu, substantivul sau verbul sunt balcanisme. Acesta ar fi sfârşitul logic al ignorării specificului comun local, ceea ce îndată ar apărea ca ceva absurd, dar anumite mişcări în această direcție întra-adevăr există. Aşa este calificarea tradițională ca balcanisme a „reprizei pronominale” (comună limbilor balcanice cu cele romanice, iar în plan mai general manifestarea, la stadiu aglutinativ, a conjugării subiecto-obiectivale, fenomen răspândit pe larg în limbile lumii), a structurii supresive a numeralelor cardinale 11-19 (proprie şi slavei în general, dar şi ungarei şi letonei) sau a comparativului analitic (propriu şi el limbilor romanice, turcice, semite ş. a.[1]).

Asemenea fenomene, comune limbilor balcanice cu unele vecine ale lor, dar nespecifice pentru ele, pot fi calificate ca transbalcanisme (resp. transarealisme). De acestea ține şi marele strat de turcisme, la origine de cele mai dese ori arabisme şi iranisme, răspândite în limbile multor țări musulmane, în Caucaz ş.a.

Acum e de relevat că ignorarea specificului regional al balcanismelor duce la negarea însăşi a existenței lor. În privința aceasta e caracteristică experiența lui

[1] De altfel, rom. *mai* ca exponent al comparativului a devenit de acum formantul lui neosintetic, deoarece nu poate apărea în vorbire neînsoțit de termenul de comparat. De exemplu, spre deosebire de sp. *Éste me gustó más* sau *¿Quieres más*? româneşte trebuie să spunem resp. *Acesta mi-a plăcut mai mult* sau *Vrei mai mult?* S-a mai constatat nu odată, că o formantizare analogă au suferit-o şi „pronumele scurte”, devenite exponenți obiectivali, şi fostele forme ale verbelor *a avea* şi *a vrea*, devenite exponenți subiectivali secundari.

BDD-A25089 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

U. Hinrichs, care clasează la „aşa zilele balcanisme”, cu toptanul, alături de cele adevărate, şi de cele socotite ca acestea demult doar din greşeală (cum e „repriza pronominală” ş.a.), şi fenomenele proprii multor limbi din lume, cum e, de exemplu, reduplicarea de tipul bulg. *бързо-бързо* (= rom. *repede-repede*), întorsăturile cu „a lua”[1] desemantizat (ca rus. *взяли да про меня напечатали* şi *возьму и рожь продам*, dar şi *пойду и скажу* ca pretinse analogii îndepărtate ale înlocuirii balcanice a infinitivului). În consecinţă (poate preconceput) U. Hinrichs ajunge la afirmaţia cum că balcanismele de loc nu există, iar ca ele sunt considerate doar trăsăturile vorbirii orale în general (vezi [8; 9], (de notat că raţionamentele lui U. Hinich se sprijină şi pe greşeli factologice, vezi amănunte în [10]).

II

Din cele de mai sus se desprinde ideea că, în primul rând, ca să raţionăm despre balcanisme, trebuie să avem un criteriu, cât mai univoc posibil de clasare a faptelor la ele şi, în al doilea rând, să ştim că, potrivit acestui criteriu, apartenenţa la balcanisme e determinată de specificul local (regional), nu de cel genealogic. Aceasta înseamnă că balcanisme pot fi elemente glotice, în principiu, de orice provenire, dacă se caracterizează prin specificul indicat mai sus, adică cel local.

Se înţelege că prin natura lucrurilor e de aşteptat ca acest specific local să-l constituie în primul rând faptele de origine tot locală. Aşa sunt, în ceea ce priveşte gramatica, fenomenele aduse mai sus (înlocuirea infinitivului, articolul hotărât postpus) ş. a. În lexic, specificul balcanic îl constituie în primul rând stratul de cuvinte numite „româno-albaneze” (a căror listă tradiţională începe cu *abur*, *argea*, *baci*, *balaur*, *balegă*, *baltă*, *barză* etc.). Şi totuşi câteodată se întâmplă şi contrariul. Ca un caz întrucâtva analog al celui în cauză putem aduce păstrarea în română (dar şi în albaneză şi în ungară) a reflexelor nazalităţii slave, dispărută cu secole în urmă din înseşi limbile slave ale căror arii se mărginesc cu cea română (cea albaneză, cea ungară), de ex., rom. *dumbravă*, rom. *muncă* (ung. *munka*), rom. *a osândi* (alb. *sundoj* „stăpânesc”), rom. *rând* (alb., ung. *rend* „ordine”), rom. *răspântie*, *scump*, *scund* ş. a. Deci n-ar fi de mirare, dacă tocmai în Balcani s-ar păstra ceva de origine extrabalcanică, dispărut în locurile de unde provine. Şi într-adevăr, deşi puţine, astfel de elemente există. Aşa sunt, de exemplu, lat. *fossatum* „împrejmuit cu şanţ” care a dat rom. vechi *fsat* > rom. nou *sat*, alb. *fshat*, fără paralele în romanica apuseană. Tot aşa este lat. *noverca* „mamă vitregă”, prototipul arom. *njarcă*, alb. *njerkë.* Pentru alte elemente de acest fel vezi [11, p. 511-512]. Ca o analogie pot fi aduse reflexele slavonului *граждь*, păstrat în bulg. dial. *гражд* şi în împrumutul rom. *grajd* şi cel albanez *grazhd*, dar inexistent în slava din afara Balcanilor. Asemenea elemente arată într-adevăr realitatea păstrării unor elemente tocmai în afara ariilor lor de origine, totuşi trebuie recunoscut că numărul acestor elemente lexicale este, pe cât am putut stabili, foarte mic în Balcani.

[1] Clasarea greşită a acestor întorsături la balcanisme de către K. Sandfeld a fost criticată mai înainte pe drept cuvânt de E. Coşeriu, vezi mai jos.

BDD-A25089 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

Tot odată însă sfera unor elemente cu mult mai importante pentru funcționarea limbii, adică fondul de substantive de un anumit tip formativ, productiv atât în epoca veche cât şi în cea modernă, în două limbi din regiune, şi tocmai cele mai strâns legate aici între ele prin legături străvechi, sugerează o altă posibilitate.

Este vorba de sfera participiului (deci şi a omonimelor şi derivatelor lui) cu trăsături specifice comune în română şi albaneză, fapt relevat de K. Sandfeld la sfârşitul secolului XIX şi pe urmă prezentat în formă rezumată în 1930: „Foarte importantă este concordanța dintre albaneză şi română în multe trăsături de natură sintactică. Participiul se întrebuințează în română ca substantiv verbal şi, regizat de prepoziții, în special de *de*, deseori îndeplineşte funcția infinitivului. De exemplu, *făcut* [participiu – *M. G.*] şi „actul de a face"; *ce-i de făcut*? [după exemple urmează traducerile lor franceze – *M. G*], *am multe de făcut.* Exact aşa este în albaneză: *lidhurë* „legat", ca adjectiv *i lidhurë*, al cărui neutru se întrebuințează ca substantiv verbal: *ishtë për të lidhurë* „este de legat", *кam për të lidhur* „am de legat"; prepoziția *për* corespunde lui *de* din română, aici, ca şi în multe alte cazuri" [12, p. 130-131]. Urmează referința la lucrarea din 1900 cu mai multe exemple, din care se aduc doar *li dă de mâncat* = alb. *u jëp për të ngrënë*, *o scară de coborât până la apă* şi alb. *tri lambadhë për të ndriturë natën* „trei făclii pentru a lumina noaptea" şi *de înțeles o înțeleg* = alb. *për të kupëtuarë e kupëtoj*", iar pe urmă cu infinitivul român moştenit se confruntă cel albanez, acum numai gheg, de tipul „*me* + participiu", precum şi tipul *trebuie făcut* cu *duhet ba* (p. 131-132).

Faptele prezentate în [12, p. 130-132, 142] K. Sandfeld le plasează în sfera sintaxei, anume în cea a participiului, ceea ce este în mod evident greşit, chiar din cuvintele lui nefiind clar ce este aici participiu, ce este substantiv, ce este infinitiv şi încă o formație calificată de gramatica română ca „supin", adică diferite formații morfologice. De această sferă ne-am ocupat şi noi în mai multe lucrări, deci nu e cazul să repetăm aici cele spuse. Acum e de relevat acel merit al lui K. Sandfeld de a fi atras atenția, pe cât ştim, primul, asupra comunității specifice româno- (şi anume dacoromâno-)albaneze (vezi [12, p. 131]) în „întrebuințarea participiului ca substantiv verbal", adică în existența, tocmai în română şi albaneză, a unui tip de practonime (nume de acțiune) omonime ale participiilor. În tot paragraful consacrat tocmai albanezei şi românei [12, p. 124-145] printre mai multe fenomene examinate originea latină se lasă urmărită doar în femininul în *-onia* > rom. *-oane* > *-oaie* > *-oaică* (ca în *lupaică*) – alb. *-onjë* (ca în *ujkonjë* < *ujk* „lup"), dar şi în ambigenul, existent şi în italiană (deşi, precizăm, acolo el nu e productiv) şi în întorsăturile de tipul *văzând aşa*, alb. *pa ashtu* „a văzut aşa", existente şi în siciliană (p. 137, 139). Despre originea „participiului întrebuințat ca substantiv verbal" K. Sandfeld nu spune nimic, dar contextul general al paragrafului implică originea balcanică locală a fenomenului. Iar lipsa, în limbile vestromanice, a acestui tip de practonime masculine tot atât de productiv (cu o rezervă pentru terminologia tehnică spaniolă, în care însă fenomenul nu are pondere tot atât de mare), precum şi lipsa acolo a reflexelor lor analoge cu cele din „supinul" român şi a paralelelor lor albaneze, sunt de natură să ne ducă spre gândul despre sursa (străalbaneză a specificului comun în cauză.

BDD-A25089 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

În genere, spre deosebire de substantivarea participiilor (ca şi cea a adjectivelor ca o clasă) prin omisia determinatului (de ex., rom. *cunoscut*, *rănit*, *iubit* ş. a., alb. *i njohur*, *i plagosur*, *i dashur* ş. a.), uşor imaginabilă şi cunoscută multor limbi, apariţia practonimelor de tipul rom. *cântat* = alb. *të kënduar* este greu de imaginat şi este cunoscută unui număr, pe cât ştim, foarte restrâns de limbi (nici în limbile slave din Balcani şi nici în greacă asemenea nume nu există). Pentru română, explicarea apariţiei acestor nume prin „substantivarea supinului" (clişeu ecolalic, despre care vezi amănunţit [13]) arată de fapt că cei ce spun aşa după o lungă tradiţie nu prea îşi dau seama singuri de ceea ce presupun. Pentru contrast putem constata că, de exemplu, vorbind de substantivarea infinitivului ştim bine care a fost infinitivul nesubstantivat (vechiul rom. (*a*) *cântare* şi asem.), care pe urmă, substantivându-se, a devenit *cântare*(*a*); procese analoge au avut loc în diferite limbi romanice şi altele. Dar care a fost supinul cel nesubstantivat şi ce s-a schimbat în el prin pretinsa substantivare (ca în infinitiv)? La această întrebare nu găsim răspuns în lingvistica română.

Ce e drept, problema originii practonimelor omoparticipiale într-adevăr nu e uşoară, de aceea încercările de a o rezolva câteodată se evită. Astfel, în [14, p. 188-194] se aduc mărturii abundente ale existenţei substantivelor postparticipiale (fără distincţia grupurilor lor semantice), începând cu primele texte româneşti, însă vreo explicaţie a apariţiei practonimelor de acest tip lipseşte.

În română ca o limbă deja individualizată, şi chiar în cea contemporană, am relevat existenţa unor tipuri de contexte, în care participiul poate să fie înţeles ca nume de acţiune. Cf., de exemplu, ca fapte mai vechi, pasaje din folclor ca *Lângă carne*/ *Două cane*:/ *Una cu vin îndulcit*/ *Şi nu bea de necăjit*,/ *Una-i cu vin pipărat*/ *Şi nu bea de supărat* sau *Stai şi mi te odihneşte*/ *– De obosit eşti tocmai veşted* sau, din textele zilelor noastre, *nu mai aştepta poftit* ori *Dac'a vrut amăgit*, contexte în care aceste *necăjit*, *supărat*, *obosit*, *poftit*, *amăgit* pot fi înţelese ca substantive (alte exemple de acest fel vezi în [15, p. 221-222], cu cazuri analoge din sefardă, iar aşa ceva am fixat nu odată şi în albaneză).

Şi totuşi, precum vedem, asemenea reinterpretări creează de obicei doar eventuale substantive ocazionale, pe când sfera principală de circulare a practonimelor omoparticipiale este alta. Aceasta o constituie denumirile de sunete scoase de oameni, animale, şi obiecte neînsufleţite, ca şi ale diferitor procese de muncă tradiţionale din gospodăria sătească, meşteşuguri ş.a. (pe când pentru procesele din producerea modernă se preferă practonimele în *-re*, iar cele omoparticipiale formează prepozitivele lor, ca, de ex., în *ştanţare*, dar *maşină de ştanţat*). Însă în româna veche numărul practonimelor omoparticipiale era cu mult mai mare decât în cea actuală şi, ceea ce e de relevat, nu e vorba de factorul pur cantitativ, ci de aceea că formarea acestor nume nu se limita, spre deosebire de limba actuală, la câteva grupuri semantice de verbe. Astfel, cercetând recent (vezi [16, p. 73-75] nouă opere ale literaturii române vechi (printre care ale celor mai cunoscuţi cronicari moldoveni), am găsit cel puţin cincizeci de practonime omoparticipiale, ieşite din uz până la epoca clasică (amintim că din această listă nu fac parte numele de acest tip existente şi acum şi care, se înţelege, sunt prezente şi la autorii vechi), de exemplu, *Cu* ***alesul***

BDD-A25089 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

tuturor boierilor (I. Neculce), *cu* ***chiematul*** *moscalilor* (I. Luca), *pentru* ***deschisul*** *minții* (M. Costin), *Şi aceea a fost* ***potolitul*** *aceii zarve a săimenilor* (tot acolo), *cu* ***schimbatul*** *paşilor din Cameniţa* (I. Neculce), *după* ***trecutul*** *hanului*, *au venit la Iaşi* (M. Costin) ş. a. Despre aceeaşi evoluție a numelor în cauză mărturisesc, ca supraviețuiri ale întrebuințării, odată liberă, frazeologisme ca *descălecatul țării*, *în ruptul capului*, *nici în ruptul capului*, *faptul zilei*, *în fapt de seară*, *aprinsul*/ *luminatul zorilor*, *a-şi lua rămas bun*, salutările *Bun venit*!, *Bun sosit*!, *Bun întâlnit*!, ca şi termenii religioşi *lăsatul-secului*, *lăsatul-cărnii* ş.a. În lumina unor asemenea fapte ne-am modificat întru câtva punctul de vedere asupra probabilei surse principale a acestui tip de nume (vezi, primele considerații în acest sens în [13, p. 66]).

Astfel, pe de o parte, creşterea numărului şi a ponderii practonimelor omoparticipiale pe măsură ce ne uităm la limba română retrospectiv, precum şi, pe de altă parte, extrapolarea aceleiaşi tendințe în trecutul neobservabil nemijlocit, se prezintă ca mărturia continuității cu ceea ce putem observa nemijlocit în latină. Avem în vedere răspândirea largă a practonimelor din declinarea a patra (devenită mai târziu în limba populară cea de-a doua) în *-tus*/ *-sus.* Astfel, în [13, p. 66] am adus ca exemplu peste 40 de nume de acest fel, care încep cu litera A dintr-un dicționar mare latin-rus, cum sunt *abitus* „plecare”, *abolitus* „abolire”, *ascensus* „aprindere”. Mai târziu am parcurs tot acolo litera B cu care încep doar 3 nume de acelaşi tip (*balatus* „behăit”, *boatus* „strigăte” şi *bullitus* „fierbere”), în schimb cu C încep acolo, salva ommissione, 59 de practonime în *-tus*/ *-sus*: *calcatus* „călcat”, *cal*(*e*)*factus* „încălzire”, *captus* „apucare” ş.a.m.d.

Inițial aceste nume nu fusese omonime ale participiilor, după cum mărturiseşte noncoincidența supinului *stātum* şi a participiului *stătus*, care reflectă deosebirea inițială dintre desinența substantivală *tu-*, cu treapta plină a temei, şi cea participială **-tós*, cu treapta plină a sufixului, situație cu paralele în sancrită. După aceea cele două clasoforme s-au omonimizat (vezi [17, p. 269; 18, p. 276-277, 284-285]).

Ca rezultat avem în latină sute de practonime omoparticipiale, o situație cu analogii în româna, nu numai cea veche, dar şi cea nouă, şi nu numai ca o subclasă de nume în general, ci chiar manifestată de zeci de etimoane concrete, păstrate până azi. Cf., de exemplu (să se țină cont de schimbările fonetice şi analogice): *collectus – cules*, *coctus – copt*, *datus – dat*, *ductus – dus*, *exitus – ieşit*, *factus – fapt* > *făcut*, *fricatus – frecat*, *latratus – lătrat*, *linctus – lins*, *mugitus – mugit*, *planctus – plâns*, *rasus – ras*, *responsus – răspuns*, *risus – râs*, *saltatus – săltat*, *scriptus – scris*, *sibilatus – şuierat*, *status – stat*, *suctus – supt*, *tonsus – tuns*, *tortus – tors*/ *tort*, *tractus – tras*, *unctus – uns* ş. a. Unele din asemenea practonime au paralele în alte limbi romanice, de ex., *lătrat* – it. *latrato* şi (cu generalizarea lui *-ido* pentru denotarea sunetelor) sp. şi port. *ladrido.*

Acestea date fiind, aderam la punctul de vedere deja existent (dar, cu părere de rău, mai puțin cunoscut decât explicarea originii practonimelor în cauză prin substantivarea participiilor sau a „supinelor”): e vorba de moştenirea unui strat de nume de acest fel din latină şi de formarea altora după modelul lor (vezi despre această posibi-

BDD-A25089 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

litate [19, p. 177]). Acest proces e imaginabil ca real, spre deosebire de „substantivarea", care ar fi dat practonime (chipurile la fel ca şi rezultatele omisiunii determinatului, ca în *rănit*, *iubit*, *cunoscut* ş. a.) sau ceva tot greu de închipuit ca fiind real.

III

În lingvistica albaneză a fost cercetată amănunţit atât originea însăşi a participiilor [20, p. 203-205, 933-952], cât şi cea a formaţiilor create pe baza lor şi a practonimelor omonime cu ele. Tot odată originii acestor practonime înseşi, adică a celor de tipul *të folur* „vorbire" [20, p. 203, 1021] i se acordă acolo o atenţie incomparabil mai puţină. Se spune doar că ele, după toate probabilităţile, s-au format prin substantivarea adjectivelor postparticipiale de genul neutru, dar cu vremea au fost percepute ca rezultatele substantivării nemijlocite a participiilor (p. 952). Deci chiar dacă aşa a fost, aceasta nu explică cum participiile au devenit nume de acţiune, spre deosebire de cazul banal de substantivare a participiilor adjective, ca în adusele tot acolo *e dhëna* „cea dată, ceva dat" (obiectul acţiunii), spre deosebire de *e kruajtur* „scărpinare" (acţiunea însăşi). Cf. mai sus despre aceeaşi problemă privind limba română. (Cf. şi despre reinterpretările ca în cazul lui *nu bea de supărat*, *nu bea de necăjit*, *a vrut amăgit* ş. a.). Chiar dacă în unele contexte denumirea obiectului acţiunii poate trece în denumirea ei înseşi (ceea ce e posibil în diferite limbi), această posibilitate nu explică ponderea mare[1] a practonimelor omoparticipiale ca o particularitate comună albano-română.

De aceea are rost să aducem în discuţie, sub un raport întru câtva nou, un factor în genere demult şi bine cunoscut. Vorba este de o influenţă adâncă suferită de limba străalbaneză în Antichitate din partea latinei. Părerile prezentând albaneza ca o limbă chipurile „semiromanică" sau „limbă amestecată" (vezi despre ele, de exemplu [21, p. 36; 22, p. 11]) sunt, se înţelege, depăşite, dar apariţia lor la lingviştii de mai demult este şi ea caracteristică. Astfel, potrivit recentelor calcule (şi acelea deja completate mai târziu) de origine latină sunt 655 de radicali din fondul vechi al albanezei (vezi [22, p. 158], cifră comensurabilă cu numărul radicalilor moşteniţi din latină de română), referitori practic la toate domeniile vieţii (literatura pe această temă cuprinde multe lucrări din care vezi cel puţin recentele [22; 23], precum şi generalizarea fundamentală [11]). Până şi structura timpurilor şi a modurilor vechi ale albanezei e izomorfă cu cea romanică apuseană. (O abatere de la ea este originalul admirativ, dar acesta a apărut secole după influenţa latină, chiar în vremea sau puţin înainte de începutul scrisului albanez în sec. XVI. Admirativul n-a pătruns în dialectul ceamic şi în arbăreşa din Italia, vezi [20, p. 926-927]). În albaneză nu există aspectul verbal de tipul celui din greacă şi slavă, iar acestea n-au suferit o influenţă latină, nici pe departe aşa de puternică ca cea din albaneză.

[1] Scăderea ei în ultimele 3-4 secole în favoarea practonimelor formate sufixal (alb. *-im*, *-je*, *-esë)* nu priveşte însăşi originea lor. Procesul analog a avut loc şi în română, preferându-se în ultimele secole ca denumiri ale proceselor abstracte numele în *-re* ş. a. De altfel, în albaneză practonimele omoparticipiale se preferă şi acum acolo unde e de relevat întinderea în timp a acţiunii, adică caracterul ei de proces, nu de act (independent de semantica verbului respectiv). Această nuanţare este greu de redat în alte limbi. Cf., de ex., *këndim* „cântare, cântat" (act sau proces), dar *të kënduar*, acelaşi lucru tocmai ca proces.

BDD-A25089 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

Toate acestea, după cum s-a constatat demult, mărturisesc despre o interacțiune multiseculară dintre limba străalbaneză şi cea latină, a cărei influență nu putea să fie doar una oficială sau bisericească. Ea a avut loc în comunicarea de masă a populației în contactele de toate zilele.

Tot odată, a fost demonstrat că aşa zisul „articol antepus" (în realitate semiconfixul stâng) al genitivului, al unei părți a adjectivelor, precum şi al substantivelor albaneze, inclusiv al practonimelor omoparticipiale, ca şi a înseşi participiilor, s-a stabilizat abia în ultimele secole, dar mai înainte nu exista. Această evoluție a fost descrisă amănunțit (vezi [24]). Adică, o vreme până la apariția scrisului albanez (dar şi mai târziu ca rămăşițe ale trecutului) participiile şi practonimele omoparticipiale erau nu confixale, ca acum, de ex., *të bërë* „făcut, facere" sau *të kënduar* „cântat, cântare", ci sufixale, deci, *bërë* sau *kënduar*. În viața reală din vremea antică, pe cât ne putem imagina lucrurile s-ar fi petrecut cam în felul următor: bilingvul care spunea, de ex., *bënë* „făcut" în sens de participiu, dar tot odată *şi factus* în sens şi de participiu, şi de practonim, ar fi completat proporția adăugându-i membrul al patrulea, adică reproducând corelația *ca factus* (participiu): *factus* (practonim) = *bënë* (participiu): *bënë* (practonim). Ar fi fost deci un fel de calchiere semantică.

Date fiind toate acestea, e logic de presupus că în vorbirea populației bilingve străalbanezo-latine, ca şi multe alte fenomene, a fost imitată şi înfățişarea omoparticipială a practonimelor din latină – vezi mai sus despre mulțimea de nume de acțiune în *-tus*/*-sus*. În tot cazul, o explicație mai plauzibilă a originii acestui tip de nume din română şi din albaneză, în lumină a tot ce ştim despre ele în prezent, nu vedem. Fenomenul fiind specific celor două limbi balcanice şi provenind din sursa latino-romanică, şi ținând de formarea unei subclase de substantive de la verbe, îl şi putem considera un balcanism derivațional de origine latino-romanică[1].

[1] În prezenta lucrare n-am analizat atitudinea lui E. Coşeriu față de balcanisme, atitudine la care ne-am referit amănunțit în [25], iar pe urmă în [1] şi în două continuări ale lui (cu acelaşi titlu, dar subtitluri diferite). E vorba de articolele [26, 27 şi 28], în care lingvistul constată drept că „balcanic" nu înseamnă numaidecât „neromanic". Totuşi el are o atitudine evident negativă față de înseşi noțiunile de „balcanism" şi „uniunea lingvistică balcanică", termeni pe care îi ia în ghilimele. Originea romanică a unor fapte discutate de savant (cum sunt verbele *a amurgi*, *a însera*, *a înnopta* în uz personal) şi a altora, tot relativ rare în vorbire, e într-adevăr reală, iar pretinsul balcanism al modelului *a luat şi...* (după K. Sandfeld) e respins pe bună dreptate. Şi totuşi E. Coşeriu minimalizează în mod evident specificul local, în special cel de probabilă origine autohtonă, din Balcani. Amănunțit despre asta vezi [25]. În [26], insistând asupra specificului local al balcanității, E. Coşeriu îi critică pe drept cuvânt pe acei care (ca I. A. Candrea) văd greşit acest specific în românisme cu paralele extrabalcanice. Dar din păcate E. Coşeriu de data aceasta nici nu pomeneşte de balcanismele adevărate, întâlnite la tot pasul în vorbire, cum sunt înlăturarea infinitivului, articolul postpus sau formarea viitorului prin punerea, în fața formelor de conjunctiv sau de indicativ, a unui element monosilabic invariabil, ca în rom. *o să fac*, *o să faci* etc., arom. *va s'fac*, *va s'fați* etc., alb. *do të bëj*, *do të bësh* etc., gr. *θα κάνω*, *θα κάνεις* etc., maced. *ќе (на)правам*, *ќе {на)правиш* etc. (adică, diacronic, este o reducere a lui „a vrea", dar în felul pe care nu-l întâlnim în alte limbi din care au fost aduse formantizări parțial analoge ale formelor lui „a vrea"). Deci punctul de vedere al lui E. Coşeriu în această problemă nu oglindeşte specificul glotic balcanic.

BDD-A25089 © 2016 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

Referințe bibliografice

1. M. Gabinschi, *Contribuţii la precizarea noţiunii de balcanism.* (1. *Balcanismul ca un caz particular al arealismului*)// Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, 2002, nr. 3-4, p. 88-98.

2. J. Schröpfer, *Zur inneren Sprachform der Balkanvölker*// Zeitschrift für Slavistik, Band I, Heft 4 (1956), S. 139-151.

3. E. Risch, rec. la P. Burguière, *Histoire de l'infinitif en grec*, Paris, 1960// Indogermanische Forschungen (Strassburg, Berlin), Band 68, Heft 2 (1963), S. 212-215.

4. Bacinschi, *L'infinitif et les moyens de son remplacement. Étude de syntaxe historique et comparée*, Bucarest, 1946.

5. P. Trost, *Balcanismes et judéo-espagnol*// Les études balkaniques tchécoslovaques, IV Praha, 1972, p. 59-62.

6. М. А. Габинский, *Появление и утрата первичного албанского инфинитива*, Ленинград, 1970.

7. M. Gabinschi, *Positiver Effekt einiger negativer Angaben* (*Zur Frage der Balkanismen als angeblich gemeinsephardischen Neuerungen*)// Neue Romania. Judensnspanisch II, 1997, S. 243-256.

8. U. Hinrichs, *Das Slavische und die sogenannten Balkanismen*// Zeitschrift für Balkanologie, Band 26, Heft 1 (1900), S. 43-62.

9. U. Hinrichs, *Ziele und Wege der Balkanlinguistik*// Sprache in der Slavia und auf dem Balkan, Wiesbaden, 1993, S. 101-115.

10. M. Gabinschi, *Contribuţii la precizarea noţiunii de balcanism.* 2. *Balcanitatea între nihilism şi hiperbolism*// Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, 2003, nr. 5-6, p. 67-77.

11. C Vătăsescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparaţie cu româna*, Bucureşti, LATEX, 1997.

12. K. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, Champion, 1930.

13. M. Gabinschi, *Ce este substantivat în „supin"*?// Studia Universitatis. Seria Ştiinţe Umanistice, nr. 4 (54), 2012, p. 65-68.

14. O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1961.

15. M. A. Gabinschi, *Consideraţii asupra sferei participiului din limbile romanice*// Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu. Secţiunea III e. Tomul XXXVII/ XXXVIII. Lingvistică 1991-1992, Iaşi, 1992, p. 213-228.

16. M. Gabinschi, *Sfera formelor verbale nepredicative nonconjunctivale în româna veche* (*Contribuţie la periodizarea istoriei limbii*)// Omagiu Nicolae Raevschi. 80 de ani de la naştere (29.XII.1929 – 13.V.2009), Chişinău, Magna-Princeps, 2010, p. 28-92.

17. А. Эрну, *Историческая морфология латинского языка*, Пер. с фр., Москва, Изд. ин. лит., 1950.

BDD-A25089 © 2016 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)

18. И. М. Тронский, *Историческая грамматика латинского языка*, Москва, Изд. лит. на ин. яз., 1960.

19. *Istoria limbii române*. II, Bucureşti, Ed. Acad. RSR, 1969.

20. Sh. Demiraj, *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë, „8 Nëntori", 1986.

21. H. Barić, *Istorija arbanaškog jezika*, Sarajero, Balkanološki institut, 1959.

22. H. Haarmann, *Der lateinsche Lehnwortschatz im Albanischen*, Hamburg, Buske, 1972.

23. H. Mihăescu, *Les éléments latins de la langue albanaise*// Revue des études sud-est-européennes, IV (1966), p. 5-33, 323-353.

24. E. Çabej, *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*// Studii şi cercetări lingvistice, X (1959), nr. 4, p. 527-560.

25. M. Gabinschi, *Realitatea balcanismelor şi probalitatea autohtoniei celui mai specific dintre ele*// Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, 1996, nr. 5, p. 100-111.

26. E. Coseriu, *¿Arabismos o romanismos*?// Nueva revista de filologia hispánica, XV (1961), nr. 1-2, „Homenaje a Alfonso, Reyes", p. 4-22.

27. E. Coseriu, „*Tomo y me voy*". *Ein Problem vergleichender europäischer Syntax*// Vox romanica, XXV (1966), nr. 1, p. 13-55.

28. E. Coseriu, *Balkanismen oder Romanismen Methodisches zum sog*. „*Balkansprachbund*"// Fakten und Theorien. Berträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft, Tübingen, G. Narr, 1982, S. 37-43.

BDD-A25089 © 2016 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:27 UTC)